

Set ud fra en kulturhistorisk synsvinkel faldt grundlovsændringen i 1915 efter klunketiden, i princippet midt i jugendstilen og uden tvivl i den industrielle platteproduktions guldalder. Mindeplatten i den anledning er dog yderst prosaisk og kvalitetsmæssigt på det jævne. Den prydes blot af kong Christian X's og de ledende politikeres portrætter (Zahle, Keiser Nielsen, Ove Rode, Munch, Hassing Jørgensen, Edv. Brandes, Scavenius, Kr. Pedersen, Borgbjerg, Slengerik, Hammerich, Kl. Berntsen) samt Danmarks rigsvåben, datoen og ordene: "TIL MINDE OM DE MÆND DER GAV KVINDEN LIGESTILLING MED MANDEN I LANDETS STYRELSE". Indskriften tydeliggør det uomgængelige faktum, at det var rigsdagens mænd, der var de handlende ved indførelsen af den kvindelige valgret. Platten er signeret „Hans Friis“. Privateje. Foto: Sebastian Olden-Jørgensen.

„... *formaalstjenligt, at Kvinder og Mænd
ogsaa stilles paa lige Vilkaar
med Hensyn til de politiske Valg*“¹

KVINDELIG VALGRET I LYSET AF SAM-
FUNDSUDVIKLINGEN OG DEN PARLAMEN-
TARISKE SITUATION I DANMARK 1886-1915

AF NINA JAVETTE KOEFOED

Med Junigrundloven af 1849 definerede Den Grundlovgivende Rigsforsamling den politiske medborger i Danmark. Valgretsindehaveren var en uberygtet mand med indfødsret, der var fyldt 30 år. Hvis han var tyende, skulle han desuden have sin egen husstand for at opnå valgret. Han måtte ikke have modtaget fattighjælp, der ikke var betalt tilbage. Han skulle have rådighed over sit bo, og han skulle have haft fast bopæl i sin valgkreds i et år.²

Den valgret, der blev indført i 1849, er blevet kaldt husbondvalgretten,³ men det er ikke dens eneste væsentlige karakteristikum. Først og fremmest gjorde Junigrundloven valgretten til en maskulin dyd ved at ekskludere alle kvinder. Dernæst koblede den valgretten til evnen til at forsørge sig selv. Den koblede valgretten til økonomisk selvstændighed i form af rådighed over eget bo, og til personlig selvstændighed ved at kræve, at tyende havde egen husstand, hvis de skulle stemme. Man kunne ikke stemme, hvis man tilhørte en andens husstand. Men status som husbond var i sig selv ikke et krav for valgretten.

¹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 16. okt., sp. 2262. Konseilpræsident Berntsen.

² Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849 (Junigrundloven), §35, <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-riges-grundlov-af-5-juni-1849-junigrundloven/#indhold4>.

³ Anette Faye Jacobsen: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, Museum Tusulanums Forlag, Kbh. 2008; Den jyske Historiker, *Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter*, nr. 83/84, 1999.

Med grundlovsændringen i 1915 indførte Rigsdagen lige og almindelig valgret. Det betød valgret til alle uberygtede mænd og kvinder over 25, hvis de havde indfødsret og var bosiddende i landet. Økonomisk selvstændighed var stadig et krav. Man måtte heller ikke have modtaget fattighjælp, uden at den var betalt tilbage, og man skulle have rådighed over eget bo.⁴ Inkluderingen af kvinder i det politiske medborgerskab gjorde det kønsneutralt. Samtidig kobledes den lige og almindelige valgret det politiske medborgerskab til individet og gjorde det muligt at have valgret, selvom man var en del af en andens husstand. Dermed fik også tyende valgret. Spørgsmålet er, hvordan de politiske debatter og samfundet havde bevæget sig, så det blev en mulighed.

Artiklen vil argumentere for, at indførelsen af lige og almindelig valgret skal ses i sammenhæng med tre af samtidens store politiske debatter: om demokratiets form, om kønsroller og om det offentlige karakter. Det var debatter, der grundlæggende handlede om, hvordan demokratiet og samfundet skulle indrettes. Artiklen vil undersøge spørgsmålet om kvindelig valgret fra disse tre perspektiver og diskutere, hvordan de tre debatter var med til at forme den parlamentariske situation, hvori kvindelig valgret blev til, men også hvordan det påvirkede kvindens rolle som politisk medborger. Undervejs inddrages spørgsmålet om forholdet mellem kvindelig valgret og den lige og almindelige valgret.

Artiklens udgangspunkt er Rigsdagens debatter af valgret fra det første forslag om kvindelig valgret i 1886 til gennemførelsen af den lige og almindelige valgret på det landspolitiske plan i 1915. Fokus på Rigsdagens debatter gør det muligt at se, hvordan spørgsmålet om kvindelig valgret flettede sig ind i andre politiske emner frem for at behandle det som et isoleret politisk spørgsmål med fortalere og modstandere. Det betyder samtidig et fravalg af offentlige debatter, der var omfattende både i aviser og i kvindesagsforeningernes blade. Den kvindelige valgret er i kønsforskningen ofte blevet behandlet som et afgrænset spørgsmål om politisk ligestilling af kvinder,⁵ og kvindesagens holdning til valgret er også i et vist omfang undersøgt.⁶ Men både

⁴ Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1915, § 30, http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-riges-grundlov-af-5-juni-1915/?no_cache=1.

⁵ En undtagelse er Jytte Larsen, der skriver spørgsmålet om kvindelig valgret ind i en bredere ligestillingshistorie og desuden klart analyserer den tidligere forsknings tendens til at fokusere på modstanden mod kvindelig valgret på Rigsdagen samtidig med, at støtten overses: Jytte Larsen: *Også andre hensyn. Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2010.

⁶ Drude Dahlerup: *Et selvstændigt kvindeparti? Den danske kvinderetsbevægelse efter*

Rigsdagens fortalere og modstandere af den kvindelige valgret havde en dagsorden, der var bredere end den kvindelige valgret. Samtidig har den historiske forskning sjældent betragtet spørgsmålet om kvindelig valgret, herunder den kommunale valgret, som betydningsfuld i forfatningsstridens kamp om demokratiets form.⁷ For at nå den brede forståelse af den parlamentariske debat om kvindelig valgret har et fokus på Rigsdagens debatter været nødvendigt. Det er ikke uden konsekvenser for den historie, der fortælles, herunder at det kun er de mandlige politikere, der fremstår som aktører, mens kvinderne ikke kommer til orde.

Teoretisk trækker artiklen på T.H. Marshalls klassiske inddeling af medborgerskabet i tre kategorier, en civil, en politisk og en social med hver sin type af rettigheder koblet til. Hvor det civile medborgerskab rummer de civile rettigheder som ytringsfrihed, forsamlingsfrihed og trosfrihed, er valgretten kernen i det politiske medborgerskab, mens retten til skolegang og sociale ydelser er central for det sociale medborgerskab.⁸ Hos Marshall betragtes de tre former for medborgerskab som dele af det samme medborgerskab, hvor grebet i denne artikel vil være at se dem som adskilt for bedre at kunne fange dynamik og forhandling mellem kategorierne og undgå, at det politiske medborgerskab bliver en absolut størrelse. I forlængelse af Marshall er det artiklens ærinde at kontekstualisere tilblivelsen af de forskellige dele af medborgerskabet og deres indbyrdes interaktion for forskellige samfundsgupper i Danmark. Artiklen skriver sig også ind i en nyere forståelse af medborgerskab som etableret af handling og konstitueret af bestemte handlinger, der definerer medborgeren.⁹ Dermed anskues medborgerskab ikke som noget, der tildeles ud fra et fast definerbart forhold mellem ret og pligt, men som en forhandling på alle niveauer af samfundet. En forhandling af inklusion og eksklusion, hvis rammer blev sat af den måde, hvorpå det politiske medborgerskab blev define-

stemmeretten var vundet, 1903-18: En historie om stadig bristede forventninger, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet 1979, s. 10f.

⁷ Se f.eks. Claus Friisberg: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget. Partiernes kamp om forfatningen 1848-1920*, I-II, Vestjysk Kulturforlag, Gråsten 2007; Jeppe Nevers: „Reformism and ‚Nordic Democracy‘. A Journey in Danish Political Thought”, Jussi Kurunmäki & Johan Strang (red.): *Rhetorics of Nordic Democracy*, Finnish Literature Society, Helsinki 2011.

⁸ T.H. Marshall: *Citizenship and Social Class*, Cambridge 1950.

⁹ Ruth Lister: *Citizenship: Feminist Perspectives*, Macmillan, Basingstoke 1997; Engin F. Isin & Greg M. Nielsen (red.): *Acts of Citizenship*, Zed Books, New York 2008; Krista Cowman, Nina J. Koefoed & Åsa Karlsson-Sjögren (red.): *Gender in Urban Europe. Sites of Political Activity and Citizenship, 1750-1900*, Routledge, New York 2014, se „Introduction”.

ret, og koblet til andre former for medborgerskab og andre politiske diskussioner.

Kvindens samfundsstilling 1848–1915

Den politiske ligestilling, der blev opnået med valgret og valgbarhed i 1915, var kulminationen på en længere udvikling i retning af kvindernes ligestilling. En række skridt var afgørende i forhold til kvindens samfundsstilling og i forhold til diskussionerne af valgret. Ugifte kvinder blev i 1857 myndige fra det 25. år. Samme år fik de ugifte kvinder med Næringsfrihedsloven desuden ret til næringsbrev på samme vilkår som mænd og dermed mulighed for at ernære sig selv. Først i 1880 fik gifte kvinder fuld råderet over deres egen løn, og i 1899 blev gifte kvinder myndige på lige fod med ugifte kvinder (og mænd).¹⁰

Forskellen i samfundsstatus og medborgerlige rettigheder mellem de gifte og de ugifte kvinder havde stor indflydelse på valgretsdebatten. En anden faktor i kvindernes samfundsstilling, som blev et tema i valgretsdebatterne, var spørgsmålet om kvindernes dannelsesniveau. I 1859 fik kvinder ret til at tage lærerindeeksamen og undervise først piger, siden drenge. I 1875 fik kvinder adgang til universitetet. Langsomt, men sikkert blev der således åbnet for kvinder i en række fag, som havde været forbeholdt mænd.¹¹

Dansk Kvindesamfund, der blev stiftet i 1871 og var partipolitisk neutralt, undlod omhyggeligt at forholde sig til spørgsmålet om kvinders politiske medborgerskab under forfatningsstriden. I stedet arbejdede de for „at hæve Kvinden i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende og saaledes tillige gøre hende til et selvstændigere Medlem af Familie og Stat, navnlig ved at aabne Adgang til Selverhverv“.¹² Den politisk neutrale holdning endte med at splitte foreningen. I 1886 stiftede en udbrydergruppe Kvindelig Fremskridtsforening, der for første gang rejste kravet om kvindelig valgret som en del af kvindebevægelsens krav. Blandt initiativtagerne var Mathilde Bajer, der sammen med sin mand, Frederik Bajer, også havde været blandt initiativtagerne til Dansk Kvindesamfund.

Diskussionerne af kvindelig valgret begyndte politisk i 1886, da Fredrik Bajer stillede forslag i Folketinget om kvindelig valgret til Københavns borgerrepræsentation, men først efter Systemskiftet i 1901 begyndte tildelingen af politisk medborgerskab til kvinder. I 1903 fik kvinder og tyende valgret og valgbarhed til de nyoprettede menig-

¹⁰ Larsen: *Også andre hensyn*, s. 94, 108, 154, 168.

¹¹ Larsen: *Også andre hensyn*, s. 171.

¹² Gyrithe Lemche: *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar*, Kbh. 1939, s. 324.

hedsråd. I 1905 blev kvinder valgbar til de værgeråd for „forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer“, som blev nedsat af bl.a. de kommunale råd, og i 1907 fik kvinder valgret og valgbarhed til hjælpe-kasserne, en form for fattighjælp.¹³

Endelig i 1908 indførte man den lige og almindelige valgret til de kommunale råd. Det gav valgret både til kvinderne, som man havde diskuteret siden 1886, og til tyende, hvis valgret havde været en del af diskussionen siden 1897. I 1915 blev det politiske medborgerskab ligeledes kønsneutralt i kraft af tildeling af valgret og valgbarhed til kvinder og mænd på lige vilkår. Dermed blev kvinderne ligestillet som politiske medborgere. Det var sket gennem en proces, hvor politisk medborgerskab til kvinder havde været både mål og middel.

De danske kvinder var ikke de første i verden, der fik tildelt politisk valgret, men dog blandt de første. Især var de blandt de første til at få tildelt en valgret, der ikke var begrænset af civilstatus og formue.¹⁴ Samtidig havde de været udelukket fra politisk deltagelse på det kommunale niveau, mens dette havde været en mulighed andre steder.¹⁵ Hvor kvinder i mange andre lande fik tildelt valgretten meget gradvist, både i forhold til det politiske niveau og i forhold til specifikke grupper af kvinder, var den danske udvikling derimod karakteriseret af en længe opretholdt fuld udelukkelse, afløst af en total inkludering i løbet af 12 år fra den første valgret til menighedsrådene til den fulde politiske valgret og ligestilling som politisk medborger. Det var en udvikling, som ikke kun afspejlede synet på kvinders politiske deltagelse, men også den politiske og samfundsmæssige situation i Danmark.

Demokratiets form

Diskussionen af kriterierne for valgret, hvordan den enkelte stemme skulle tælle, og valgene udformes, var ikke afsluttet med Junigrundlo-

¹³ Nina J. Koefoed: „Kvinderne i dette Land behøver ikke at bevæbne sig“. Vejen til lige og almindelig valgret“, Anette Borchorst & Drude Dahlerup (red.): *Før og efter stemmeretten. Køn, demokrati og velfærd*, Frydenlund, Kbh. 2015.

¹⁴ I Norge fik skattebetalende kvinder valgret i 1907, udvidet til universel valgret i 1913. Gro Hageman: „To become a political subject: Enfranchisement of Women in Norway“, Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (red.): *Suffrage, Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2009, s. 138. I Sverige havde kvinder i visse tilfælde kunnet stemme som husstandsoverhoveder, også inden kvinder formelt havde stemmeret. Åsa Karlsson-Sjögren: „Voting Women before Women's Suffrage in Sweden 1720-1870“, Sulkunen, Nevala-Nurmi & Markkola (red.): *Suffrage, Gender and Citizenship*, s. 56ff.

¹⁵ Karlsson-Sjögren: „Voting Women“; Krista Cowman: „Women, Locality and Politics in Nineteenth-Century Britain“ Cowman, Koefoed & Karlsson-Sjögren (red.): *Gender in Urban Europe*, s. 201ff.

ven i 1849, den var kun lige begyndt. Kort efter Junigrundlovens indførelse i 1849 blev spørgsmålet om lokalstyrets indretning bragt op. Enevælden havde i de sidste godt ti år af sin eksistens gradvist involveret borgerne i de lokale råd. Det grundlæggende princip var, at valgret var afhængigt af skattebetaling eller grundejendom. De folkevalgte medlemmer var suppleret af kongevalgte medlemmer eller selvskrevne medlemmer som sognepræsten og de største lodsejere.¹⁶

Grundloven havde lagt op til en omorganisering af det kommunale styre: „Communernes Ret til, under Statens Tilsyn, selvstændig at styre deres Anliggender vil blive ordnet ved Lov“.¹⁷ Det unge folkestyre så det som sin opgave at indrette de kommunale råd, så de kongevalgte elementer forsvandt. Allerede i 1850 diskuterede man det første forslag om valg til de kommunale råd. Det førte til en landkommunalreform i 1855, efterfulgt af en lov om købstædernes styrelse i 1860. Både i købstæderne og på landet etablerede man to valgklasser til de kommunale råd. Den ene del skulle vælges af alle de skatteydere, der havde valgret til Folketinget, den anden del af de højst beskattede, som dermed fik to stemmer. I 1865 havde man i København indført et valgsystem, hvor vælgerne ikke var delt i to grupper, til gengæld var valgretten her helt afhængig af en relativt høj minimums-skattebetaling.¹⁸ Hvor den politiske valgret ifølge Grundloven i 1849 var uafhængig af indkomst, forblev skattebetaling central for retten til medbestemmelse på det lokale niveau. Først med Landkommunalloven i 1867 blev kommunernes skole- og fattigvæsen fuldt ud overtaget af byrådene, mens præsten forsvandt ud af administrationen af disse områder.¹⁹

Samtidig med at de nye valglove til de kommunale råd blev vedtaget, var kimen lagt til fortsat diskussion af emnet. Venstre ønskede Junigrundlovens valgret udbredt også til de kommunale råd. De valgssystemer, der blev indført, rummede en privilegeret valgret, som Ven-

¹⁶ Niels Clemmensen: *Konflikt og konsensus i kommunen. Det landkommunale selvstyre i Danmark i det 19. århundrede*, Museum Tusulanums Forlag, Kbh. 2011, s. 23-36; Nina J. Koefoed: „Demokrati og medborgerskab“, *Fortid og Nutid*, 2008, s. 256; Inge Bundsgaard: „Statslig lokalforvaltning og kommunalt selvstyre“, Ditte Tamm (red): *Dansk forvaltningshistorie I. Stat, forvaltning og Samfund. Fra middelalderen til 1901*, Kbh. 2000, s. 854; Vagn Skovgaard-Petersen: *Danmarks historie*, bd. 5, tiden 1814-1864, Gyldendal, Kbh. 1985, s. 38.

¹⁷ Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849, § 96.

¹⁸ Lorenz Rerup: *Danmarks Historie*, bd. 6. *Tiden 1864-1914*, Gyldendal, Kbh. 1989, s. 256ff; *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 11. nov., sp. 1111-1113. De to modeller for kommunal valgret betød, at en del af forslagene om ændringer i den kommunale valgeret kun omfattede enten valg til Københavns borgerrepræsentation eller kun til kommunerne uden for København.

¹⁹ Clemmensen: *Konflikt og konsensus*, s. 34f.

stre bekæmpede med gentagne forslag om ændring i valgreglerne til de kommunale råd fra 1880'erne.²⁰ Den relativt brede og inkluderende valgret, som Junigrundloven i lyset af Treårskrigen var blevet udtryk for, dannede således også grundlag for de efterfølgende diskussioner af det lokale demokratis indretning. Den stod i modsætning til lokalstyret båret af et princip om, at de, der økonomisk set ydede mest til samfundet, også var mere medborgere end resten. Princippet blev overtaget på nationalt politisk niveau med Den gennemsete Grundlov i 1866. Her blev vælgerkorpset til Landstinget delt i to grupper, hvoraf den ene var afhængig af skattepligt.²¹ Netop den privilegerede valgret både lokalt og politisk spillede en væsentlig rolle i spørgsmålet om kvindelig valgret.

I 1886 fremsatte Fredrik Bajer det første forslag om kvindelig valgret. Samme år havde en udbrydergruppe fra Dansk Kvindesamfund som nævnt stiftet Kvindelig Fremskridtsforening. De havde aktivt rejst kravet om kvindelig valgret og vist, at det var en del af tidens debat. Også i den rigsdagsinterne debat henvises hyppigt til underskriftsindsamlinger og adresser fra kvinderne og kvindesagen.²²

Bajer fremsatte også sit forslag om kvindelig valgret på et tidspunkt, hvor forfatningsstriden gik højt. Mens Venstre krævede folketingsparlamentarisme, havde Estrup i 1885 sendt Rigsdagen hjem, fordi han havde et flertal i Folketinget imod sig. Der havde været folkemøder, demonstrationer og folkelige protester i den forbindelse. Indretningen af folkestyret var i høj grad også en del af tidens debat. Diskussionen af den kommunale valgret var en del af en principiel debat om den privilegerede valgret.²³

Bajers forslag om kvindelig valgret var en del af et samlet forslag til ændringer i måden, hvorpå valgene til borgerrepræsentationen foregik. Forslaget rummede ud over den kvindelige valgret et forslag om ophævelsen af kravet om minimumsbeskatning og en bestemmelse om indførelse af forholdstalsvalg.²⁴ Forholdstalsvalg var en af Bajers mærkesager. Det var tydeligt både i udvalgsbehandlingen og de efter-

²⁰ Chresten Berg ved fremlæggelse af lovforslag. *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 23. feb., sp. 3371; Berg ved fremlæggelse af lovforslag, *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1907-08, 24. marts, sp. 6138-6149.

²¹ Den gennemsete Grundlov af 1866, § 35-37. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-gennemsete-grundlov-af-1866/#note4>.

²² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 7. jan., sp. 1185; *Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2543; Dahlerup: *Et selvstændigt kvindeparti*, s. 11.

²³ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1906-07, 17. april, sp. 1808-1812.

²⁴ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 6. nov., sp. 534.

følgende diskussioner, at det var forholdstalsvalgene, der var centrale.²⁵

Spørgsmålet om kvindelig valgret var med på sidelinjen i behandlingen af lovforslaget, men Bajers forslag havde bragt sagen på den politiske dagsorden. Bajer genfremsatte sit forslag året efter i lyset af den første debat. I anden omgang fremsatte han forslaget som et selvstændigt forslag om kvindelig valgret og valgbarhed, ikke kun til Københavns borgerrepræsentation, men til alle kommunale råd i hele landet, dog kun for enker og ugifte kvinder. Samtidig fremsatte han resten af sit forslag til ændringer i Københavns borgerrepræsentation som et selvstændigt forslag.²⁶ Ugen efter at Bajers forslag var faldet, fremsatte Berg et andet forslag om kvindelig valgret til de kommunale råd på Junigrundlovens principper, tilsat et krav om skattebetaling, men med ophævelse af den privilegerede valgret og ophævelsen af diskrimination på baggrund af køn. Det var ensbetydende med valgret til myndige og skattebetalende kvinder og dermed i praksis identisk med Bajers forslag.²⁷ Efter de første forslag blev spørgsmålet om kvindelig valgret til de kommunale råd et tilbagevendende tema ved stort set hver eneste rigsdagssamling under forfatningsstriden. Forslagene varierede lidt, men pointen er, at man fra 1886 med meget jævne mellemrum enten i Folketing eller i Landsting diskuterede kriterierne for politisk deltagelse.²⁸ Som Poul Christensen, lettere frustreret udtrykte det i 1903:

Et har været bærende i alle disse Forslag, nemlig Spørgsmaalet om *almindelig* kommunal Valgret. I alle de fremsatte Forslag, lige siden vi fik Forfatningen, har dette været Hovedmotivet, Hovedgrundlaget. Man har saaledes forsøgt med Valgbarhedscensus, om end i ringe Grad, man har forsøgt uden den, man har forsøgt med hemmelig Afstemning og uden denne, med Valgret for Kvin-

²⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-76, 9. nov., sp. 540ff; *Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 21. marts, sp. 2911.

²⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 7. okt., sp. 60. Ved første behandling af de to forslag overgår spørgsmålet om kvindelig valgret til anden behandling uden diskussion, men spørgsmålet om forholdstalsvalg diskuteres noget mere udførligt. *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 7. jan., sp. 1185-1200.

²⁷ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 14. okt., sp. 227; *Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 23. feb., sp. 3372.

²⁸ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 26. nov., sp. 1625ff.

der og uden denne, med Forholdstalsvalg og uden dette, med København for sig og det øvrige Land for sig.²⁹

Der er ingen tvivl om, at Venstre følte, at de under forfatningsstriden havde forsøgt alt for at gøre den almindelige valgret gældende på det kommunale område, og at spørgsmålet om kvindelig valgret kun var en del af denne diskussion. Man diskuterede valgret til de kommunale råd, valgkredse, privilegeret valgret, forholdstalsvalg og valgenes praktiske afholdelse.

Det centrale i den lige og almindelige valgret var, som også antydet i både Bajers og Bergs forslag, ophævelsen af privilegeret valgret og af skattecensus i København. Det var i høj grad den privilegerede valgret til Landstinget, der holdt Højre ved magten. Det forekommer rimeligt at se diskussionerne af den privilegerede valgret til de kommunale råd som en skyggediskussion af den privilegerede valgret til Landstinget.³⁰ Privilegeret valgret havde både ved de kommunale reformer og ved grundlovsændringen i 1866 været de nationalliberales og Højres måde at begrænse indflydelsen fra den brede valgret, der var blevet indført i 1849.

Kernen i diskussionerne om den privilegerede valgret var for både fortalere og modstandere at skabe retfærdig repræsentation i Rigsdagen. Højre opfattede den privilegerede valgret som en naturlig og retfærdig beskyttelse af mindretallet og af skatteyderne.³¹ Niels Andersen udtrykte ret klart den følelse af retfærdig repræsentation, som den privilegerede valgret havde skabt hos dens fortalere, med følgende kommentar til dens ophævelse: „Jeg tror ikke alene ikke, at det er det eneste retfærdige, men jeg tror tværtimod, at det er fuldstændigt uretfærdigt, saa uretfærdigt, som det ret vel kan være.“³² Han fortsætter med at beskrive ophævelsen af den privilegerede valgret som en krænkelse af Grundlovens sikring af den private ejendomsret.³³ For Venstre derimod var alle skatteyderes lige adgang til at stemme en demokratisk retfærdighed. De ønskede at gøre op med princippet om, at nogen var

²⁹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1512-13.

³⁰ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 12. jan., sp. 452; *Landstingets Forhandlinger*, 1904-05, 29. marts, sp. 1014-16.

³¹ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1906-07, 30. nov., sp. 357.

³² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1532.

³³ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger*, 1903-04, 24. nov., sp. 1534; *Folketingets Forhandlinger*, 1903-04, 25. nov., sp. 158off. Første behandling af lovforslaget om Kommunale Valg i Folketinget 1903-04 viser meget tydeligt, hvor hård Højres modstand mod ophævelsen af den privilegerede valgret var.

mere medborgere end andre. I Venstres tematisering blev den privilegerede valgret noget, der skabte splid og en følelse af ikke at være ligeværdig i dele af befolkningen, mens den lige og almindelige valgret skabte samarbejde og vækst.³⁴

Den privilegerede valgret tematiserede, hvorvidt det var ydelsen til samfundet som princip eller omfanget af ydelsen, der var grundlag for de rettigheder, man blev tildelt. Det var den mest heftige og langvarige af de diskussioner, der blev taget på vejen mod den lige og almindelige valgret. Diskussionen var startet med det første forslag om valgret til de kommunale råd i 1850, og den var det centrale i de sidste runder af diskussionerne frem mod vedtagelsen af den lige og almindelige valgret til de kommunale råd i 1908 – og fortsatte kort efter i diskussionerne af grundlovsændringerne.³⁵

Princippet om skattebetaling som pligt mod lokalsamfundet og en forudsætning for politiske rettigheder skabte to mulige inkluderingsprincipper: Et, hvor alle, der havde pligter, blev inkluderet på lige fod, og et, hvor de, der havde flest pligter, blev inkluderet mest. Venstres kamp mod den privilegerede valgret var startet som et spørgsmål om alle eksisterende vælgeres ret til at deltage på lige fod i valget af de politiske repræsentanter.³⁶ Efterhånden ændrede det sig til et krav om, at alle, der havde pligter, også skulle have rettigheder, koblet til et argument om, at alle samfundsklasser kunne bidrage positivt til samfundets udvikling.³⁷ Det var vanskeligt i længden at hævde princippet om, at alle, der bidrog med skattebetaling til samfundet, skulle have lige ret til deltagelse, uden også efterhånden at rejse kravet om kvinders ret til at deltage, fordi de betalte skat.³⁸ I denne optik blev kvindelig valgret både en del af et større retfærdighedskrav og et retfærdighedskrav i sig selv.

³⁴ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger*, 1903-04, 26. nov., sp. 1612ff; *Landstingets Forhandlinger*, 1903-04, 13. jan., sp. 495ff.

³⁵ De afsluttende diskussioner og kompromisser handlede stort set udelukkende om, hvordan man beskyttede mindretallet, dvs. de bedste skatteydere. Spørgsmålet om kvindelig valgret var nærmest fraværende i disse forhandlinger. *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger*, 1906-07, 17. april, sp. 1799ff; *Folketingets Forhandlinger 1906-07*, 17. april, sp. 7296ff. I 1890 karakteriserer N. Andersen spørgsmålet om kvindelig valgret som mindre væsentligt (han afviser det), mens afskaffelsen af den privilegerede valgret fremhæves som det afgørende ved lovforslaget. *Folketingets Forhandlinger*, 1889-90, 1. marts, sp. 3095.

³⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1511ff; sp. 1561ff.

³⁷ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1905-06, 13. okt., sp. 64.

³⁸ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb. sp. 683.

Forsvarssag og provisoriske finanslove var i høj grad en del af Estrups og Højres strategi i forfatningskampen.³⁹ Debatten om, hvordan demokratiet burde indrettes, kan derimod ses som et område, hvor oppositionen kunne skabe øget tvivl om regeringens legitimitet. Gennem en diskussion af demokratiets form og kriterierne for valgret kunne de udfordre det vælgergrundlag, der holdt Højre ved magten. Spørgsmålet om kvindelig valgret var ikke kun en del af en generel samfundsdebat om kvinders stilling. Det var også en del af en debat om ansvarlige og retfærdige måder at indrette demokrati og retten til politisk deltagelse på.⁴⁰

Spørgsmålet om kvindelig valgret fortsatte med at være en del af en større diskussion om adgangen til og udøvelsen af valgret, da diskussionerne bevægede sig fra den kommunale valgret til den politiske, dvs. valgret til Rigsdagen. Egentlige ændringer af Grundloven havde ikke været en del af forfatningsstridens diskussioner. Venstre lagde vægt på, at forfatningskampen havde handlet om fortolkning af den eksisterende Grundlov og indførelse af folketingsparlamentarisme samt overførsel af Junigrundlovens valgetsprinsipper til de kommunale råd.⁴¹ Efter Systemskiftet i 1901 var situationen en anden. De diskussioner, der ledte til grundlovsændringerne i 1915, startede med et forslag om omlægning af folketingsvalgkredsen i 1905. Befolkningstilvæksten betød, at indbyggertallet i mange valgkredse oversteg det, der ifølge Grundloven skulle være i en valgkreds.⁴² På grund af et valgsystem med enkeltmandskredse betød det, at de enkelte stemmer talte meget forskelligt fra valgkreds til valgkreds. Især Socialdemokratiets vælgere boede i tæt befolkede valgkredse, hvor der gik mange stemmer på et folketingsmedlem.

Som med spørgsmålet om indførelse af lige og almindelig valgret til de kommunale råd var der også her tale om en diskussion af grundlaget for udøvelsen af demokratiet, der havde kørt i en længere årrække. De eksisterende valgkredse var fastlagt ved valglov i 1867, umiddelbart efter Den gennemsete Grundlov i 1866. I 1871 var det første forslag om omlægning indkommet og havde, som spørgsmålet om kommunal valgret, været en fortløbende diskussion under forfatningsstriden. Uenigheden gik på, hvor stor en udvidelse af antallet af valgkredse og dermed medlemmer af Folketinget man ønskede. Efter 12 fremsat-

³⁹ Rerup: *Danmarks Historie*, s. 192ff.

⁴⁰ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1907-08, 25. marts, sp. 6196ff.

⁴¹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 12. jan., sp. 2508ff.

⁴² Grundloven fastsatte, at der skulle være et Folketingsmedlem for ca. hver 16.000 indbyggere. Den gennemsete grundlov, 1866, § 32.

te forslag blev man i 1894 enige om at udvide antallet fra 102 til 114, men hele forløbet blev i 1909 af indenrigsminister P. Munch tolket og italesat som et udslag af forfatningsstriden.⁴³

Socialdemokratiet havde i 1905 indbragt et nyt forslag om omlægning af valgkredsene og dermed startet diskussionerne igen. Da indenrigsminister Munch i 1909 fremlagde et forslag på vegne af regeringen, var det ifølge ham ikke længere ønskværdigt at prøve at opfylde Grundlovens bestemmelser om, hvor mange indbyggere der måtte være i en valgkreds. Det ville føre til en alt for kraftig udvidelse af antallet af folketingsmedlemmer. Han anså heller ikke en begrænset grundlovsrevision, der kun ændrede den pågældende paragraf, der bestemte antallet af indbyggere i en valgkreds, for realistisk. Det havde uden held været forsøgt i de mellemliggende år. I stedet ønskede han en midlertidig ordning af valgkredsene, samtidig med at der blev arbejdet for en mere omfattende grundlovsændring.⁴⁴ Dermed blev spørgsmålet om valgkredsens indretning udvidet fra at handle om opfyldelse eller ændring af Grundlovens §32 til også at handle om en ændring af Grundlovens §30, der fastsatte valgreglerne til Folketinget.

Munch argumenterede i sin fremsættelse af lovforslaget om midlertidig omlægning af valgkredsene for behovet for at genskabe tilliden blandt vælgerne til deres repræsentanter. Det betød ud over en omlægning af valgkredsene „lige politisk Ret i Danmark for alle dem, der bidrager til at skabe de Værdier, hvoraf det danske Samfund lever, baade Mænd og Kvinder“.⁴⁵ Diskussionerne af demokratiets praktiske indretning i form af valgkredse og valghandlingens udførelse hang sammen med spørgsmålet om vælgerkorpsets sammensætning, dvs. kriterierne for valgret. Det handlede om Folketingets sammensætning og var ikke kun et spørgsmål om at skabe et retfærdigt grundlag for valgene via valgkredsene, men også om et „Folketing som et tro billede af Folket [...] et Folketing, som med Myndighed kan tale med om en almindelig Forfatningsrevision“.⁴⁶ Det, der var på tale her i 1909, er senere blevet karakteriseret som en grundlovsændring i to tempi. Ideen var i første omgang at udvide valgretten til Folketinget, så den svarede til den lige og almindelige valgret til de kommunale råd, dvs. en nedsettelse af valgets alder fra 30 til 25 og en inkludering af kvinder og tyende. Derefter ville man tage fat på de andre ændringer af ad-

⁴³ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1909-10, 24. nov., sp.1616ff.

⁴⁴ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1909-10, 24. nov., sp.1616ff.

⁴⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1909-10, 24. nov., sp.1637.

⁴⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1909-10, 24. nov., sp.1646f.

gangen til at stemme, især spørgsmålet om Landstingets sammensætning og den privilegerede valgret.

Socialdemokratiet havde allerede i 1907 fremsat et forslag om en grundlovsændring, der kunne give valgret til kvinder og tyende.⁴⁷ Det var før den kommunale valgret blev ændret i 1908, og forslaget kom ikke langt. Til gengæld var der samtidig med regeringens forslag om omlægning af valgkredse i 1909 fremsat et forslag om en grundlovsændring, der ville give valgret til kvinder og tyende og nedsætte valgretsalderen. Det blev færdigbehandlet i Folketinget, men ikke i Landstinget og derfor genfremsat i Folketinget i 1910.⁴⁸ Efter vedtagelsen af den lige og almindelige valgret til de kommunale råd i 1908 blev spørgsmålet om kvindelig valgret automatisk koblet til den mulige grundlovsændring:

Kvinderne have jo gjort udstrakt Brug af deres kommunale Valgret, og der er vist Enighed om fra de forskellige Sider, at de have gjort ogsaa god Brug af deres kommunale Valgret. Det vil derfor være vanskeligt for noget politisk Parti at gaa med til nogen større Grundlovsændring uden samtidig at tage Spørgsmaalet om Kvindernes politiske Valgret med. ⁴⁹

Det betyder, at det afgørende brud i forhold til politisk accept af kvindelig valgret skal findes i diskussionerne af den kommunale valgret.⁵⁰ Der var generelt en opfattelse af en tæt kobling mellem Grundlovens valgretsbestemmelser og den kommunale valgret. Venstres mål under forfatningskampen havde været at få Junigrundlovens bestemmelser udbredt til de kommunale råd. Efter indførelsen af den lige og almindelige valgret til de kommunale råd blev det et argument for den politiske valgret, at de to skulle bringes i overensstemmelse med hinanden. Der var lidt tendens til cirkelslutning i denne indbyrdes afhængighed, da Landstingets udvalg i 1904 udtrykte tøven over for at give kvinderne kommunal valgret, fordi de ikke havde valgret ifølge Grundloven, men grundlæggende var der enighed om, at udviklingen fra kommunal til national valgret var logisk.⁵¹

⁴⁷ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 26. okt., sp. 900.

⁴⁸ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 16. dec., sp. 2261f.

⁴⁹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 10. jan., sp. 2419. Slebsager.

⁵⁰ *Rigsdagstidende, Folketinget Forhandlinger* 1903-04, 26. nov., sp. 1647; 5. dec. sp. 1917; *Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 12. jan., sp. 446.

⁵¹ *Rigsdagstidende* 1904-05, Tillæg B, sp. 1177f.

Det afgørende spørgsmål i de følgende 4-5 års diskussion af valgret og grundlovsændring blev spørgsmålet om privilegeret valgret, denne gang til Landstinget. Under diskussionen af forslaget til grundlovsændring i 1910 blev der rejst krav om ikke kun at diskutere valgret til Folketinget, men også Landstingets sammensætning, dvs. den privilegerede valgret indført i 1866 og grundlaget for hele forfatningsstriden. Som tilfældet havde været under diskussionerne af den kommunale valgret, fremstod forslag om ændringer af den privilegerede valgret som noget mere kontroversielt end forslag om kvindelig valgret. Det er også tydeligt ud fra diskussionerne, at spørgsmålet om privilegeret valgret blev opfattet som en fortsættelse af diskussionerne om de kommunale råds sammensætning.⁵²

De emner, der stod til diskussion, var spørgsmålet om antallet af valgkredse og dermed antallet af folketingsmedlemmer i forbindelse med en omlægning af valgkredsene, valgret til kvinder og tyende, nedsættelse af valgets alderen til 25 år, forholdstalsvalg og endelig en ophævelse af den privilegerede valgret til Landstinget. Der var flere faktorer, der umuliggjorde to-tempi-strategien. For det første var der et taktisk spørgsmål om, hvordan man fik alle ændringerne igennem Landstinget: Enten skulle man først ændre valggrundlaget til Folketinget og derefter med et nyt Folketing tvinge ændringerne af Landstinget igennem. Alternativt skulle man arbejde på en samlet løsning, så Højre blev tvunget til at diskutere den privilegerede valgret til Landstinget for at kunne få en diskussion af kvindelig valgret og især valgkredsens indretning, som de anså for nødvendig.⁵³ De mulige ændringer i måden, Folketinget blev sammensat på, blev diskuteret som et spørgsmål om retfærdighed: Retfærdighed i valgkredsens indretning og dermed, hvordan stemmerne talte, og retfærdighed i, hvordan Folketinget afspejlede befolkningen.⁵⁴ Etablering af et Folketing, der afspejlede befolkningens sammensætning, blev målet for valglovens indretning. Det grundede i en voksende forestilling om, at kun et Folketing, der bredt afspejlede befolkningen, var legitimt.⁵⁵ Dermed bevægede diskussionen sig væk fra at lægge vægt på myndighed og selvstændighed som en forudsætning for besiddelse af valgretten.

⁵² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 10. jan., sp. 2452.

⁵³ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 10. jan., sp. 2415f; sp. 2444.

⁵⁴ Argumentet skal ses i lyset af Højres syn på almindelig valgret som udtryk for flertalstyranni. Jes Fabricius Møller: „Det indskrænkede monarki og teorien og statsmagtens ligevægt“, *Norsk Historisk Tidsskrift*, bd. 93 (2014), s. 560.

⁵⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 10. jan., sp. 2419f.

Den anden faktor, der modarbejdede to-tempi-strategien, var, at Højre koblede ophævelsen af den privilegerede valgret til Landstinget med et krav om forholdstalsvalg til Folketinget, og et ultimatum om ikke at ville diskutere udvidelsen af vælgerkorpset til Folketinget uden samtidig at indføre forholdstalsvalg. Forholdstalsvalg havde været en del af diskussionerne længere end kvindelig valgret, men havde som bekendt også været en del af Bajers forslag til ændring af valgene til Københavns borgerrepræsentation i 1886. Valgene til Folketinget foregik på tidspunktet for grundlovsdiskussionerne i enkeltmandskredse, hvor de mindre partier mistede mange stemmer. Højres krav om forholdstalsvalg blev grundet i et retfærdighedskrav, et krav om, at enhver stemme skulle tælle:

Når man taler om lige og almindelig Valgret og sætter som Princip, at Indførelse deraf er et Retfærdighedskrav, kan det kun betyde, at hver Vælgers Stemme saa vidt muligt skal have samme Ret og Indflydelse paa Folketingets Sammensætning, men det vil man kun opnaa, hvis Folketinget faar en Sammensætning, saaledes som det vil fremgaa af Forholdstalsvalg.⁵⁶

Med koblingen af spørgsmålet om den privilegerede valgret til Landstinget med et krav om forholdstalsvalg til Folketinget var det reelt umuligt at løse Folketinget sammensætning først og samtidig overlade Landstingets sammensætning til en senere grundlovsændring.⁵⁷ Det var ikke muligt at diskutere de to tings sammensætning adskilt. Højre ville ikke diskutere udvidelse af antal valgkredse og folketingsvælgerne uden forholdstalsvalg, og Venstre ville ikke diskutere forholdstalsvalg til Folketinget uden at diskutere Landstingets sammensætning, dvs. den privilegerede valgret.⁵⁸ Kravet om forholdstalsvalg fremgår af den betænkning, Landstingets udvalg udarbejdede til lovforslaget. Samtidig opfordrede Dansk Kvindesamfund til en grundlovsændring i to tempi; at give kvinderne valgret først og vente med spørgsmålet om forholdstalsvalg og privilegeret valgret.⁵⁹

⁵⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 12. jan., sp. 2547. Ellinger.

⁵⁷ Koblingen laves fx af Ellinger, *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 2. marts, sp. 4912; *Landstingets Forhandlinger* 1910-11, 30. marts, sp. 1273. Piper.

⁵⁸ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1911-12, 8. nov., sp. 174f.

⁵⁹ *Rigsdagstidende*, 1911-12, Tillæg B, Betænkning 18. maj, sp. 3225ff.

I et forslag fremsat i efteråret 1912 kobles spørgsmålet om privilegeret valgret sammen med de andre grundlovsændringer.⁶⁰ Herfra drejede diskussionen sig i al væsentlighed om ophævelsen af den privilegerede valgret til gengæld for indførelsen af forholdstalsvalg,⁶¹ en skabelse af en grundlov i Junigrundlovens ånd (hvor valgret ikke er afhængig af indkomst) samtidig med retfærdighed for mindretallet⁶², og om hvordan der kunne skabes forskel mellem Landsting og Folketing, hvis den privilegerede valgret blev ophævet.⁶³ Junigrundloven havde nærmest fået kanonisk status som målet for folkestyrets indretning i en opdateret version, alt imens spørgsmålet om valgret til kvinder og tyende gled i baggrunden som det, der var opnået enighed om.⁶⁴ Ved fremlæggelsen af lovforslaget i Landstinget i januar 1913 udtalte konseilspræsident Klaus Berntsen således: „Det har jo vist sig under Forhandlingen i det andet Ting, at alle Partier har kunnet tiltræde Forslaget om Kvindernes Valgret“.⁶⁵ Det store spørgsmål er selvfølgelig, hvordan kvindelig valgret blev så ukontroversiel.

Kønnetts betydning

Kvindelig valgret var langt fra ukontroversiel i 1886. Ved behandlingen af det første forslag om kvindelig valgret i Folketinget slog højremanden Rasmus Nyerup Strøm fast at:

Den Udvikling, som foregaar med Hensyn til Kvindernes Stilling i Samfundet, har efter min Formening, i alt Fald her i Landet, saa langt tilbage, inden vi naae til Spørgsmaalet om Kvindens Repræ-

⁶⁰ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 26. okt., sp. 890f.

⁶¹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 28. okt., sp. 939f.; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 28. okt., sp. 946; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 29. okt., sp. 989ff; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 10. dec., sp. 1855f; sp. 1869ff; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 12. dec., sp. 1982.

⁶² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 29. okt., sp. 79ff; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 29. okt., sp. 994; *Folketingets forhandlinger* 1912-13, 12. dec., sp. 1938ff.

⁶³ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 28. okt., sp. 947f; 934ff; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 29. okt., sp. 995ff; *Folketingets Forhandlinger* 1913-14, 19. sept., sp. 89.

⁶⁴ At Højre har opgivet kampen mod kvinder og tyendes valgret, ses bl.a. hos H.O.G. Ellinger: *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 28. okt., sp. 937; *Rigsdagstidende* 1912-13, Tillæg B, Betænkning fra Folketingets udvalg, 6. dec., sp. 45ff; *Landstingets Forhandlinger* 1912-13, 8. jan., sp. 602f; 9. jan., sp. 671; *Rigsdagstidende* 1912-13, Tillæg B, Betænkning fra Landstingets udvalg, 29. marts, sp. 1411ff.

⁶⁵ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1912-13, 8. jan., sp. 586.

sensation og Deltagelse i repræsentative Forsamlinger, at jeg ikke finder nogen Anledning til at fordybe mig heri.⁶⁶

Bajers forslag blev sendt i udvalg, og her blev den kvindelige valgret foreslået begrænset til:

Enker og andre ugifte Kvinder som forestaa en Husstand, eller som paa en eller anden Maade indtage en selvstændig Stilling og i Øvrigt fyldestgjøre alle lovbestemte Betingelser for Udøvelsen af den omhandlede Ret.⁶⁷

Det, man foreslog, var husbondvalgretten udbredt til myndige kvinder. Derudover mente man ikke, at forslaget skulle omfatte valgbarhed. De foreslåede ændringer viser meget præcist, hvor diskussionerne kom til at stå i de følgende årtier. Spørgsmålet om gifte kvinders valgret blev centralt. I de indledende debatter blev der udtrykt en del bekymring over, hvad valgret til gifte kvinder ville betyde for harmonien i ægteskabet. Hvad nu hvis ægtefællerne stemte på hvert sit parti?⁶⁸ Eller ville det betyde, at manden fik to stemmer, fordi hans hustru selvfølgelig ville stemme på det samme parti? Diskussionerne viser en dybt forankret ide om, at en kvinde var repræsenteret af sin mand. Det var både en kulturel forestilling om kønsnormer og en faktisk realitet, der spejlede de gifte kvinders status i ægteskab og samfund.⁶⁹

Den mere konkrete del af diskussionen om de gifte kvinder tog udgangspunkt i det forhold, at de ikke besad den nødvendige personlige myndighed til at opnå valgret.⁷⁰ Dermed var de ikke automatisk inkluderet i Venstres strategi om, at Junigrundlovens valgeregler skulle udbredes til det kommunale niveau samtidig med, at udelukkelsen på grund af køn alene skulle ophæves.⁷¹ Hvis kvinder blev tildelt valgret alene med en ophævelse af Junigrundlovens forskelsbehandling ud fra køn, så ville det kun være enker og ugifte kvinder, der fik valgret, fordi kun de havde personlig myndighed. På den anden side anså man det for problematisk at tage valgretten fra dem, når de indgik ægteskab.⁷²

⁶⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 561. Strøm.

⁶⁷ *Rigsdagstidende* 1886-87, Tillæg B, Betænkninger, sp. 1451.

⁶⁸ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 561.

⁶⁹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 564 f; 574f.

⁷⁰ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 565; *Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1546f; 26. nov., sp. 1627f; 1646f.

⁷¹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1889-90, 11. marts, sp. 3394; *Folketingets Forhandlinger* 1903-03, 26. nov., sp. 1626.

⁷² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 574.

Spørgsmålet om, hvorvidt gifte kvinder skulle inkluderes i valgretten, og hvor længe man eventuelt var villig til, at det trak den principielle tildeling af kvindelig valgret i langdrag, fortsatte med at være en del af diskussionerne frem mod 1908. Mod slutningen af debatten var det i højere grad de formelle forhindringer mod gifte kvinders valgret og ikke kvindelig valgret som sådan, der mødte modstand.⁷³ Da regeringen i 1903 fremsatte det forslag om lige og almindelig valgret til de kommunale råd, der førte til den endelige indførelse i 1908, var det et forslag om valgret til selvstændige og myndige kvinder. Det blev i løbet af debatten i Folketinget udvidet til at rumme alle kvinder (også gifte), men efterfølgende i 1904-05 af Landstingets udvalg foreslået begrænset til ugifte kvinder og enker.⁷⁴ Samtidig begyndte Venstre, Venstrereformpartiet og Socialdemokratiet en verbal kamp om, hvem der havde vist mest demokratisk sindelag ved at rejse kravet om gifte kvinders valgret og holde fast i det. I 1907 blev der nedsat et fællesudvalg, der skulle forsøge at nå et kompromis mellem Folketingets forslag og Landstingets forslag. Det eneste, de nåede til enighed om, var inkluderingen af de gifte kvinder og tyende, og dermed sejrede uviljen mod at stille gifte kvinder dårlige end ugifte over modstanden mod at dis-

⁷³ Se f.eks. Niels Andersens indlæg: *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1527-1547, hvor han både støtter kvindelig valgret og udreder grundene til, at gifte kvinder ikke kan få valgret. C.C. Andersen fremfører argumentet, at hvis kvinder endelig skal have valgret, så skal gifte kvinder også have. *Landstingets Forhandlinger* 1906-07, 30. nov., sp. 356. Både gifte kvinder og tyende blev diskuteret udførligt i 1903, fordi det ville kræve særbestemmelser, hvis de skulle have valgret. *Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1520ff; 1546f; 1553f; 26. nov., sp. 1625ff. Det oprindelige forslag, der kun rummede valgret til selvstændige kvinder, blev foreslået udvidet til alle gifte kvinder før anden behandling i Folketinget. *Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 5. dec., sp. 1916; 1922ff; 1934; 1938; 1940; 1951. Tyende fylder mere i diskussionerne i anden behandling, foreslået sammen med de gifte kvinder; *Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 12. jan., sp. 427ff; 446; 493f; 500; 512ff.

⁷⁴ *Rigsdagstidende* 1904-05, Bilag B, sp. 1177f. Landstingets udvalg fremlagde først sin betænkning, så anden behandling af lovforslaget kunne finde sted 29. marts 1905. *Landstingets Forhandlinger* 1904-05, 29. marts, sp. 1008; 1021; 1024; 1035. Lovforslaget nåede derfor ikke tilbage til Folketinget, men blev genfremsat i Landstinget (i sin oprindelige form) i efteråret 1905. *Landstingets Forhandlinger*, 1905-06, 3. okt., sp. 22. Efter første behandling i Landstinget sendtes forslaget i udvalg. Udvalget afgav betænkning i april. Valg hen over sommeren tolkedes som støtte til forslaget om ændringer af den kommunale valgret. Lovforslaget fra 1903 blev genfremsat i Folketinget (inkl. gifte kvinder). *Landstingets Forhandlinger* 1905-06, 13. okt., sp. 65; *Folketingets Forhandlinger* 1906-07, 3. okt., sp. 66f.

pensere fra de gifte kvinders manglende personlige skattebetaling.⁷⁵ Selvom de gifte kvinder havde opnået personlig myndighed i 1899, udelukkede kravet om skattebetaling stadig de fleste af dem fra kommunal valgret på lige vilkår med mænd. Formuefællesskab i ægteskab betød, at selvom kvinderne tjente penge, var det deres mand, der stod opført som skattebetaler.

De foreslåede begrænsninger af Bajers første forslag pegede også på det rettighedsaspekt, som blev meget centralt i debatterne. Hvorfor skulle kvinder udelukkes fra lokal politisk indflydelse, når de betalte skat på lige fod med mændene? Valgretten til Folketinget var tildelt uden direkte krav om ydelser til samfundet. Men den kommunale valgret byggede på en pligt, nemlig pligten til at betale skat. Det gjorde det lettere at rejse et krav om rettigheder som en følge af opfyldelsen af den pligt. Argumentet om, at opfyldelsen af pligter gav rettigheder, hang sammen med diskussionen af den privilegerede valgret. Det var vanskeligt for Venstre at argumentere overbevisende for lige ret til alle skatteydere uden også at inkludere kvinderne i deres argument.

Højre havde fra begyndelsen et kompliceret forhold til den kvindelig valgret.⁷⁶ For Højre fremstod det som fuldt acceptabelt og retfærdigt at give valgret f.eks. til de gårdmandsenker, der bestyrede store bedrifter og betalte betydeligt beløb i skat til kommunen.⁷⁷ Ligesom tyende fik valgret til Folketinget, hvis de havde egen husstand, ser status som husstandsoverhoved ud til for Højre at kunne kompensere for køn. Enkerne opfyldte både kravet om myndighed og om økonomisk selvstændighed:

Det er en Urimelighed, en Uting, at Folk, der sidder under saadanne Forhold [enker med store ejendomme] og have langt mere Interesse i Styrelsen af Kommunens Anliggende, end mangan En [arbejderklassens mænd], der har Valgret og maaske i øvrigt er rent uden Interesse for alle Kommunens Anliggender, naar man undtager den mulige Udsigt til en Gang at komme paa Fattigvæsenet.⁷⁸

⁷⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1907-08, 24. marts, sp. 6151f; 25. marts, sp. 6247ff; 8. april, sp. 6935ff.; *Rigsdagstidende* 1906-07, Tillæg B, April, sp. 3061f; *Landstingets Forhandlinger* 1906-07, 17. april, sp. 1803f.

⁷⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 7. jan., sp. 1186; *Landstingets forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 687.

⁷⁷ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 687; *Folketingets Forhandling* 1887-88, 4. feb., sp. 2546-2549; *Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1539.

⁷⁸ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2548. Holstein-Holsteinborg.

Ikke engang de konservative kræfter i Højre mente, at automatisk udelukkelse pga. køn var retfærdig. Samtidig peger citatet på det egentlige problem, det sociale.⁷⁹ Problemet med at give de rige gårdmands-enker valgret var de ugifte kvinder over 25. De havde siden 1857 reelt været myndige og dermed opfyldt kravene til valgret. Det var tanken om, at sypiger og rengøringskoner ville få valgret og indflydelse på det kommunale styre, der vakte modstand hos Højre,⁸⁰ og ikke det principielle i den kvindelige valgret.⁸¹ Betænkningerne i forhold til den kvindelige valgret var dermed fra starten koblet til en social betænkkelighed.⁸² Det blev tydeligt i de afsluttende debatter om den kommunale valgret, hvor Højre betegnede valgret til myndige kvinder som naturlig, mens de stadig kæmpede mod ophævelsen af den privilegerede valgret ud fra sociale argumenter om beskyttelse af skatteydernes penge, og at de, der ydede mest, også var bedst til at bestemme, hvordan pengene skulle bruges.⁸³ Argumentet om, at de rige havde bedre forstand på, hvordan pengene skulle bruges, fik efterhånden modspil af et argument om, at de, der faktisk brugte de kommunale ydelser, havde større indsigt i, hvordan pengene bedst kunne udnyttes.⁸⁴

Det forhold, at den kommunale valgret var afhængig af skattebetaling, gjorde det vanskeligt at argumentere imod, at skattebetaling også gav valgret. Men argumentet fungerede kun på lokalt plan, hvor valgretten faktisk var afhængig af skattebetaling. Det betød, at i et retfærdighedsperspektiv var situationen omkring den kommunale valgret særlig, og det banede vejen for, at det afgørende skridt for kvindelig valgret kunne tages her. Alligevel blokerede problemstillingen om de gifte kvinder og den sociale modstand længe for et kompromis.

Spørgsmålet om kvindelig valgret handlede selvfølgelig også om kønsnormer og kvindernes placering og opgaver i samfundet. I forbin-

⁷⁹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2546. Scheel.

⁸⁰ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 677.

⁸¹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2548. Holstein-Holsteinborg.

⁸² *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 677. Den afsluttende diskussion 1907-08 viser også, at det sociale spørgsmål var mindst lige så centralt for både Højre og Socialdemokratiet som kvinderne. Sammen med de kompromiser, der indgås, kan det pege på, at kvinderne var en måde at vise demokratisk sindelag i forbindelse med den kommunale valgret, uden at det havde for store sociale konsekvenser for vælgerne sammensætning. Se også Koefoed, 2008.

⁸³ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 24. nov., sp. 1527-1541.

⁸⁴ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 12. jan., sp. 45; *Folketingets Forhandlinger* 1907-08, 8. april, sp. 6905.

delse med de første forslag om kvindelig valgret viste især debatterne i Landstinget en stærk modstand mod kvinders deltagelse i det offentlige politiske liv, bl.a. ved en række forslag om at begrænse forslagene til kun at give kvinder valgret, men ikke valgbarhed.⁸⁵ Første gang spørgsmålet om kvindelig valgret blev diskuteret i Landstinget, faldt forslaget uden realitetsbehandling, fordi medlemmerne af Landstinget ikke mente, det var i hverken samfundets eller kvindernes interesse, at de fik valgret.⁸⁶ Men den del af debatten fortog sig. Ved vedtagelsen af den almindelige valgret til de kommunale råd i 1908 var kønsdebatten som nævnt stort set ophørt. Valgretten blev foreslået begrænset i forhold til kundskab, skat og alder, men ikke køn.⁸⁷

Alligevel tegnede der sig to kønsideal gennem den lange debat. Højre repræsenterede et kønsideal, der opfattede kvinden som et følelsesvæsen:

Kvinden har en vis Mangel paa Abstraktionsevne, de kunne ikke se det fjerne for det, der staar umiddelbart for. Jeg tror det hænger sammen med Kvindernes udprægede Tilbøjlighed til at begrænse deres Sympati og Venskab til en ganske snæver Kreds. Netop denne stærke Familiefølelse, der er en saa stor Ting, gør, at hun ikke kan dømme uhildet om offentlige Sager, fordi hun ser paa Personen og ikke saa meget paa hans Meninger.⁸⁸

Kvinden var derfor ikke egnet til politisk arbejde og lovgivning.⁸⁹ Kvindens manglende valgret var ikke et spørgsmål om tilsidesættelse af hendes rettigheder. Det var en varetagelse af hendes og samfundets sande interesser. Kvinden skulle beskyttes mod den beskidte politiske kamp. Kvindelig valgret værdsatte ikke kvindens sande og naturlige kompetencer i hjemmet.⁹⁰

⁸⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2545ff.

⁸⁶ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 692.

⁸⁷ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1907-08, 8. okt.

⁸⁸ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1903-04, 25. nov., sp. 1608. Birck.

⁸⁹ Det var Højre, der længst var imod kvindelig valgret af kønsideologiske grunde. De forkastede i Landstinget forslag oversendt fra Folketinget om valgret til enker og ugifte kvinder tre gange, senest i 1896. Da Socialdemokratiet i 1897 foreslog valgret til både gifte kvinder og tyende, ændredes dagsordenen tilsyneladende lidt, og Højre kunne nu gå med til valgret til ugifte og enker. I 1903 er diskussionen grundlæggende spørgsmålet om, hvorvidt de gifte skal med. *Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 12. jan., sp. 493ff.

⁹⁰ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2546; 2558; *Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 677ff; *Folketingets Forhandlinger*

Denne forståelse af køn og kvindens rolle i samfundet kobledes sig til en opfattelse af kommunerne som skatteydernes fællesskab. Det afspejles også i højremanden Carl Plougs argumentation i 1888 for, hvorfor kvinder ikke skulle have valgret:

I det store Samfund tror jeg det tilkommer eller tilhører Kvinden at besørge det, som jeg med et kjønt Ord vel gerne kan kalde Hjerteanliggender [...] jeg tænker paa Omsorgen for Alt det hvorfor Lovgivningen kan udrette saa uendeligt Lidt, men hvor den private Virksomhed kan udrette saa overordentligt Meget. Jeg tænker paa den Virksomhed som udspringer af Humanitet og Kristenkærlighed mod Medborgere og Børn; jeg tænker paa Opdragelse, Undervisning, Fattigpleie, Sygepleie og meget af samme Art.⁹¹

Her definerede Carl Ploug kvindernes opgaver i samfundet ud fra deres særlige kompetencer, men han understregede også, at det ikke var et politisk anliggende.⁹² Som N. Andersen udtrykte det i 1890: „thi Kommunens hele Væsen er jo, at den er en Samling af Ejendomme“.⁹³

Det var en anden kønsforståelse, der kendetegnede de progressive kræfter hos Venstre og Socialdemokratiet. Her blev kvinden med udgangspunkt i sine særlige kompetencer betragtet som en ligeværdig medborger med krav på lige rettigheder.⁹⁴ Fælles for de to kønsforståelser var opfattelsen af de kvindelige kompetencer som særlige og forskellige fra de mandlige. Kvindens særlige kompetencer blev sammen med rettighedsaspektet et bærende argument for kravet om kvindelig valgret. Kvinden kunne bidrage positivt til det kommunale liv med udgangspunkt i sine særlige kompetencer inden for skolevæsen, fattigvæsen og ældrepleje.⁹⁵

1889-90, 1. marts, sp. 3094; *Landstingets Forhandlinger*, 1903-04, 12. jan., sp. 469.

⁹¹ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 10. feb., 1887-88, sp. 681; *Landstingets Forhandlinger* 1899-94, 28. nov., sp. 365ff; *Folketingets Forhandlinger* 1893-94, 11. jan., sp. 1679f.

⁹² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2546.

⁹³ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1889-90, 1. marts, sp. 3095.

⁹⁴ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2554; *Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2544.

⁹⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 541. *Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2554; *Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 13. jan., sp. 506.

Det vil have en overordentlig gavnlig Indflydelse paa hele Ledelsen og Ordningen af de kommunale Forhold. Hvem har mere Interesse for Skolevæsnet end den Moder, der har Børn at sætte i Skolen? Hvem har mere Interesse for den humane Fattigpleje og humane Fattigforsørgelse end Kvinderne? Og hvem har mere Interesse for alle de Spørgsmaal af Almeninteresse, der kommer op i Kommunerne, end Kvinderne?⁹⁶

Det var i høj grad kvindernes kompetencer som kvinder, der blev afgørende for deres kommunale valgret. Den begrundelse havde allerede været afgørende i flere omgange inden. I 1903 havde kvinder fået tildelt valgret og valgbarhed til de nyoprettede menighedsråd sammen med tyende. I den forbindelse havde det ikke været diskuteret, hvorvidt kvinder skulle have valgret og valgbarhed eller ej, deres interesse for det kirkelige arbejde og tilhørsforhold til menigheden havde været udslagsgivende.⁹⁷ To år senere, i 1905, blev kvinder valgbare til de nyoprettede værgeråd for „forbryderiske og forsømte Børn og unge Personer“, der overtog noget af det arbejde, de filantropiske foreninger tidligere havde udført med stærk repræsentation af kvinderne. Her var de kvindelige kompetencer som mødre efterspurgt.⁹⁸ Det var også de kvindelige kompetencer og deres erfaringer fra det filantropiske arbejde, der gjorde dem selvskrevne til valgret og valgbarhed til de hjælpe-kasser, der blev oprettet i 1907 som et supplement til den eksisterende fattighjælp. Hjælpekasserne skulle hjælpe de værdigt trængende, der ikke fik offentlig fattighjælp, og var en fortsættelse af De fattiges Kasse. Ud over at opgaven lå inden for det kvindelige kompetencefelt, argumenterede fortalere ud fra, at kvinderne allerede havde fået valgret til menighedsrådene og var blevet inkluderet i værgerådene.⁹⁹ Den argumentation fortsatte i diskussionerne af både kommunal og

⁹⁶ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1907-08, 25. marts, sp. 6216. Berntsen.

⁹⁷ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1900-01, sp. 1561-1663; *Folketingets Forhandlinger* 1901-02, sp. 852-859; 919-1031; *Folketingets Forhandlinger* 1901-02, sp. 1167.

⁹⁸ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1904-05, sp. 1330-1340; *Landstingets Forhandlinger* 1904-05, sp. 623; Tillæg B, 1904-1905, sp. 631-39.

⁹⁹ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1906-07, sp. 34; *Landstingets Forhandlinger* 1906-07, sp. 140-45; *Landstingets Forhandlinger* 1906-07, sp. 138, 1243; *Folketingets Forhandlinger* 1906-07, sp. 6499.

politisk valgret. Denne „dominoeffekt“ havde i øvrigt fra begyndelsen været forudset af modstanderne mod kvindelig valgret.¹⁰⁰

Som antydnet ovenfor var der ikke den store politiske uenighed om, at kvinder skulle inkluderes i den politiske valgret, da man først begyndte at diskutere grundlovsændringer. Enkelte Højre-politikere var tilbøjelige til at mene, at det gik lige lovligt hurtigt med tildelingen af politiske rettigheder til kvinder. De understregede, at det ikke handlede om det principielle i kvindelig valgret, blot at det gik for hurtigt, at kvinderne endnu ikke var klar til at løfte det ansvar.¹⁰¹

Men bortset fra enkelte røster var der fra alle sider af salen enighed om, at en grundlovsændring måtte inkludere en tildeling af politisk valgret til kvinder.¹⁰² Den kvindelige valgret blev også på det politiske niveau set som et retfærdighedskrav, selvom der ikke var tale om samme kobling til skattebetaling, der havde gjort det muligt at argumentere for den som et spørgsmål om retfærdighed på det kommunale niveau:¹⁰³ „Det erkendes nu fra alle Sider, at Kravet om Valgret og Valgbarhed for Kvinder og Tyende er et Retfærdighedskrav, som Lovgivningsmagten under en Grundlovsrevision ikke kan sidde overhørig“. ¹⁰⁴ Det var kvindernes placering i samfundet og den måde, de havde forvaltet deres kommunale valgret på, der gjorde kravet om politisk valgret retfærdigt. Samtidig blev den politiske valgret også argumenteret ud fra, at der var brug for kvindens kompetencer i det politiske arbejde, at samfundets udvikling blev bedre, hvis mænd og kvinder varetog den i fællesskab, og endelig, at kvinder havde varetaget den kommunale valgret godt.¹⁰⁵

Spørgsmålet om det offentliges rolle

Fortalerne for kvindelig valgret så kvindernes erfaring fra skoleområdet og det filantropiske arbejde som kompetencer, samfundet kunne

¹⁰⁰ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1887-88, 4. feb., sp. 2557-2558; *Landstingets Forhandlinger* 1887-88, 10. feb., sp. 678; *Folketingets Forhandlinger* 1898-99, 17. nov., sp. 1016.

¹⁰¹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 10. jan. sp. 2455f, 11. jan., sp. 2483; *Landstingets Forhandlinger* 1910-11, 30. marts, sp. 1279f.

¹⁰² *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 13. jan., sp. 2637f; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 28. okt., sp. 945; *Folketingets Forhandlinger* 1912-13, 29. okt., sp. 1001.

¹⁰³ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1910-11, 30. marts, sp. 1284; *Landstingets Forhandlinger* 1912-13, 9. jan., sp. 633f.

¹⁰⁴ *Rigsdagstidende, Tillæg B, Betænkning fra Folketingets udvalg*, 6. dec., 1912, sp. 45ff.

¹⁰⁵ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 12. jan., sp. 2518ff; *Landstingets Forhandlinger* 1910-11, 30. marts, sp. 1285; sp. 1293.

drage nytte af. Det hang sammen med udviklingen af et samfundssyn, hvor kommunerne blev til mere end et økonomisk fællesskab.¹⁰⁶ Kommunerne udviklede sig efterhånden som varetagere af humane interesser:

Kommunen er ikke det Samme som et økonomisk Aktieselskab [...] Thi den Lovgivning, der vedkommer Kommunen, har langt videre Formaal end at bestemme Driften af en materiel Forretning. Den har at varetage alle humane Interesser i Kommunen, Fattigvæsnet, Skolevæsen.¹⁰⁷

Samfundet havde udviklet sig i retning af at inkludere det, der blev betragtet som kvindelige kerneopgaver, under det politiske ansvar.¹⁰⁸ Det gav legitimitet til argumenterne om, at det var en fordel for samfundet at have kvinderne med i den kommunale styrelse og i det kommunale arbejde. Det underbyggede argumenterne om, at mange af kommunens opgaver appellerede mere til kvindernes kompetencer end til mændenes.

Som vist ovenfor flyttede argumentet om det formålstenlige ved kvinders deltagelse i det politiske umiddelbart med fra debatten af den kommunale valgret til debatten af den politiske, nationale valgret:

Kvinderne have jo som bekendt nu lige Ret med Mændene ved de kommunale Valg her i Landet, og da det sikkert fra alle Sider maa erkendes, at Kvindernes Deltagelse i de kommunale Valg har øvet gavnlige Indflydelse paa de kommunale Råds Sammensætning, mener man det formaalstjenligt, saa stilles paa lige Vilkaar med Hensyn til de politiske Valg.¹⁰⁹

Hvis vi for et øjeblik vender tilbage til Carl Plougs argument mod den kvindelige valgret, så er spørgsmålet, hvordan det, han i 1888 definerede som et privat anliggende, i mellemtiden var blevet politisk. Hvordan blev det sociale område en del af det politiske felt i Danmark? Jeg vil argumentere for, at en del af forklaringen ligger i Junigrundlovens

¹⁰⁶ Om kommunerne som skatteydernes fællesskab: *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1886-87, 9. nov., sp. 561ff; *Folketingets Forhandlinger* 1887-88 4. feb., sp. 2557.

¹⁰⁷ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1889-90, 1. marts, sp. 3099. Berg, ordførende for forslagsstillerne.

¹⁰⁸ *Rigsdagstidende, Landstingets Forhandlinger* 1903-04, 13. jan., sp. 506.

¹⁰⁹ *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger* 1910-11, 16. dec., sp. 2261. Konseilpræsident Berntsen.

kobling af det maskuline politiske medborgerskab med evnen og pligten til forsørgelse.

Junigrundloven gjorde potentielt alle mænd over 30 til politiske medborgere. Samtidig gjorde den fattighjælp til en grundlovssikret rettighed. Men den tog også det politiske medborgerskab fra den mand, der blev nødt til at benytte sig af sin ret til fattighjælp. Dermed var evnen til forsørgelse gjort til et centralt karakteristikum for den mandlige medborger. Forsørgelse blev en maskulin markør for en ny identitet, identiteten som politisk medborger. Postkolonial forskning har lagt vægt på, hvordan den politiske medborgers spejling i den koloniserede eller den fattige også definerede identitet og dermed skabte handlinger og identitet hos medborgeren.¹¹⁰ Perspektivet er relevant i forhold til at undersøge, i hvilket omfang filantropi og offentlig fattighjælp blev et felt, hvor medborgerskab kunne performes, forhandles og bevises via den ekstra forsørgelse, der lå her. Forskningen i filantropi har lagt vægt på, at middelklassen via filantropien opdrog arbejderklassen i middelklassens dyder.¹¹¹ Det postkoloniale perspektiv bruges her til i stedet at undersøge, hvordan identiteten som politisk medborger etableredes og udvikledes gennem fattigforsorg og filantropi. Derigennem argumenteres for, at den politiske medborger bredte sit faderskab ud fra husholdet til samfundet og tog ansvar for de fattiges forsørgelse. Det vil i forlængelse heraf være en pointe, at medborgerens politiske identitet og de handlinger, der skabtes for at bekræfte den, ikke er uden betydning for samfundsudviklingen.

Evnen til at forsørge var ikke kun et centralt karakteristikum for den mandlige, politiske medborger. Det var allerede et primært karakteristikum for faderskabet og dermed en central maskulinitetsmarkør. Britisk forskning har vist, hvordan en mands succes som far afhang af hans evne til at forsørge.¹¹² Hvis han kunne forsørge sin familie, sikre han sit hushold og sin selvstændighed.¹¹³ Den fattige far var en

¹¹⁰ Catherine Hall: *Civilising subjects. Metropole and Colony in the English Imagination 1830-1867*, The University of Chicago Press, Cambridge 2002; Søren Rud: *Subjektiveringsprocesser i metropol og koloni. København og Grønland i 1800-tallet*. Upubliceret ph.d.-afhandling fra Saxo-instituttet, Københavns Universitet 2010.

¹¹¹ Karin Lützen: *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, Hans Reitzels Forlag, Kbh. 1998; Rud: *Subjektiveringsprocesser*.

¹¹² Alison Tweels: „Missionary ‚fathers‘ and wayward ‚sons‘ in the South Pacific, 1797-1825“, Trev Lynn Broughton & Helen Rogers (red): *Gender and Fatherhood in the 19th century*, Palgrave Macmillan, London 2007, s. 154.

¹¹³ Trev Lynn Broughton & Helen Rogers: „Introduction: The Empire of the Father“, *Gender and fatherhood*, s. 10-11.

far, der havde fejlet.¹¹⁴ Forskningen i faderskabet viser betydningen af at kunne beskytte og forsørge sin familie, men der har ikke været meget fokus på, hvad denne identitet har betydet for mandens offentlige rolle.¹¹⁵ Middelklassemandens ansvar over for de fattige har i britisk forskning været set som en form for socialt faderskab, ligesom forskningen her har vist, hvordan faderskab sammen med funktionen som husstandsoverhoved blev brugt som udgangspunkt for at kræve politisk medborgerskab. Brugen af faderskab og husbondstatus som et argument for mandlige politiske rettigheder viser både husholdets centrale betydning for medborgerskabet, men bryder også med dualismen mellem det offentlige og det private samt placeringen af manden og det maskuline i det offentlige som et politisk subjekt.¹¹⁶

I en dansk sammenhæng gav præsten ved Vor Frelsers Kirke, J.C. Holck, i 1869 tydeligt udtryk for, at der med det politiske medborgerskab fulgte flere samfundsmæssige forpligtelser:

Med den større Frihed og Selvstændighed, som siden 1848 er bleven indført i alle vore Forhold, følger ganske naturligt større Forpligtelser for Statens Borgere [...] at det er enhver Statsborgers Pligt at offere sin Tid og sine Kræfter i hele Samfundets Tjeneste.¹¹⁷

Holck udpegede det frivillige fattigvæsen som et kerneområde for det deltagende medborgerskab.¹¹⁸ I det perspektiv handlede filantropien ikke kun om opdragelse af arbejderklassen, men også om muligheden for at udøve aktivt medborgerskab. Det handlede om muligheden for at vise samfundsansvar ved at påtage sig en ekstra forsørgerpligt.

Tiden var præget af en grundlæggende skelnen mellem værdigt og ikke værdigt trængende og en debat om, hvem der hørte til i hvilken kategori, og hvordan de kunne og skulle hjælpes af enten det offentlige eller den private fattigforsorg. I Holcks optik var den private filantropi nødvendig, hvis fattigdom ikke skulle ødelægge samfundet. Den politiske medborger kunne udvise medborgerskab ved at deltage i den

¹¹⁴ Claudia Nelson: „A Wealth of Fatherhood: Paternity in American Adoption Narratives“, *Gender and Fatherhood*, s. 171.

¹¹⁵ Broughton & Rogers (red), *Gender and Fatherhood*. Især „introduction“.

¹¹⁶ Matthew Mc Cormack: „Married Men and Fathers of Families“, *Gender and fatherhood*, s. 43-47; Trev Lynn Broughton, Helen Rogers: „Introduction“, *Gender and Fatherhood*, s. 10-11, 21.

¹¹⁷ J. C. Holck: *Om Godgjørenhed og frivilligt Fattigvæsen i København*, København 1869, s. 1.

¹¹⁸ J. C. Holck: *Om Godgjørenhed*, s. 3.

private filantropi. Hvis alle uden at skele til årsagen til fattigdommen modtog offentlig fattighjælp, ville det ifølge Holck medføre, at „en hel Del Selvfølelse og Selvagtelse og dermed en hel Del Sand Dygtighed og Lyst til at anstrenge sig [er] gaaet tabt.“¹¹⁹ Med andre ord så ville den offentlige fattighjælp med sit „nødvendige“ tab af rettigheder, resultere i en demoralisering, der ville ødelægge samfundet, hvis den fik lov til at sprede sig. Det var medborgerens pligt at modvirke dette med sit bidrag til og arbejde med filantropien, dvs. påtagelse af ekstra forsørgelse uden for husstanden.

Holck var del af en meget omfattende debat om fattigforsorgens indretning og forholdet mellem den private fattighjælp og den offentlige fattigforsorg, der prægede årtierne omkring 1860-1870.¹²⁰ Den offentlige fattighjælp havde en demoraliserende indflydelse på de fattige, mens det private initiativ kunne skabe den rette selvrespekt hos de fattige. Medborgerens opdragelse og pleje af den fattige gennem fattighjælpen ville sikre demokratiet ved at forebygge demoralisering.¹²¹ Men medborgerens pligt var ikke kun et spørgsmål om at opdrage den fattige til en god og ansvarlig medborger. Det var også en mulighed for medborgeren til at udøve aktivt medborgerskab og dermed vise sig værdig til sit samfundsansvar. I filantropien og fattigforsorgen skete det via det medborgerlige karakteristikum forsørgelse, der også definerede faderskabet. Det spejlede husbondens pligt til at sikre sit hushold, og den ansvarlige familiefaders pligt til at forsørge sin familie blev dermed udvidet til en pligt mod samfundet.

De fattige blev også italesat som børn, et perspektiv, der gjorde dem til middelklasse-mændenes ansvar inden for rammen af demokrati og nationalstat. Filantropi var således ikke kun spørgsmålet om at opdrage andre, men også en mulighed for at udøve aktivt medborgerskab. Det var en mulighed for som medborger at vise ansvarlighed over for samfundet ved at påtage sig en ekstra forsørgelsespligt. Gennem filantropi kunne den aktive medborger etablere sig selv som politisk subjekt. Det betød også etableringen af social ansvarlighed i samfundet som en del af det politiske felt.

Pointen i diskussionen om forholdet mellem den private og den offentlige fattighjælp var, at den private fattighjælp skulle forebygge demoralisering af den værdigt trængende ved at hjælpe uden de tab af rettigheder, der var forbundet med den offentlige fattighjælp. Den of-

¹¹⁹ J. C. Holck: *Om Godgjørenhed*, s. 10.

¹²⁰ Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, [1940], Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, København 1979, s. 112ff.

¹²¹ J. C. Holck: *Om Godgjørenhed*, s. 11 og 46.

fentlige fattighjælp skulle fungere afskrækkende samtidig med sin opfyldelse af Grundlovens forpligtelse til at forsørge dem, der ikke kunne forsørge sig selv. I det opdragende perspektiv forudsatte de to former for hjælp hinanden, men der manglede politisk vilje til at gøre den frivillige fattighjælp obligatorisk. Praksis viser et andet billede af, hvordan de to former for hjælp fungerede sammen, end det teoretiske perspektiv, som den offentlige diskussion bar præg af, og som Holck var eksponent for.

Et centralt spørgsmål var, hvem den private filantropi skulle hjælpe. Hvis den private filantropi skulle forhindre demoralisering som følge af tab af medborgerlige rettigheder, burde den fattige familiefar være i centrum for deres anstrengelser. Det var ham, der havde et politisk medborgerskab at tabe. De private velgørenhedsforeninger lagde vægt på, at en forudsætning for at være værdigt trængende var, at man ikke havde modtaget offentlig forsørgelse.¹²² Derudover undersøgte de ansøgenes moralske habitus, om de levede op til de gode borgerlige dyder, der definerede dem som værdigt trængende.¹²³ I praksis betød det, at de hjalp børn, enker og gamle.¹²⁴ I et forsørgelsesperspektiv betød det, at middelklassens mænd som privatpersoner økonomisk og organisatorisk hjalp den gruppe, de også som familiefædre havde pligt til at forsørge: middelklassens enlige kvinder, gamle og børn.

I den private filantropis øjne ser de uværdigt trængende i udstrakt grad ud til at have været de forsørgende familiefædre.¹²⁵ De mænd, der bestyrede den offentlige fattigforsorg, var ikke nødvendigvis enige i denne vurdering. Efter reorganiseringen af de lokale byråd 1860-68 blev der nedsat lokale fattigkommissioner under byrådene.¹²⁶ En overraskende grad af initiativer, der egentlig var private i udgangspunktet, eller hørte under det, der traditionelt blev betragtet som filantropiens opgave, blev forvaltet af fattigkommissionerne, uden at det vel at mærke medførte tab af rettigheder at modtage den.¹²⁷ Aarhus byråd tog flere gange under hårde vintre initiativ til udskænkning af varmt øl eller bespisning af de fattige. Formålet var at afholde fattige familier fra at henvende sig til fattigforsorgen for at få en hjælp, der ville resultere i tab af politiske og civile rettigheder. Da den lokale velgørenhedsorganisation afslog at organisere hjælpen, nedsatte byrådet et udvalg, lige-

¹²² Koefoed: „Performing Male Political Citizenship“, s. 172.

¹²³ Lützen: *Byen tæmmes*, s. 204.

¹²⁴ Koefoed: „Performing Male Political Citizenship“, s. 172f.

¹²⁵ Koefoed: „Performing Male Political Citizenship“, s. 174.

¹²⁶ Harald Jørgensen, *Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970*, Gads Forlag, Kbh. 1985, s. 320-332.

¹²⁷ Koefoed: „Performing Male Political Citizenship“, s. 168ff.

som det støttede bespisningen økonomisk. Alligevel blev hjælpen givet uden fattighjælpens virkninger.¹²⁸ Mændene i fattigkommissionen følte tilsyneladende et politisk og socialt ansvar også i de situationer, hvor den private filantropi kunne undslå sig.

Fattigkommissionen under byrådet administrerede også legatboliger. Legatboligerne var ofte doneret af private, men blev vedligeholdt over det offentlige budget, samtidig med at det blev understreget, at bolig her ikke var at betragte som offentlig fattighjælp. Det betød, at man stadig kunne få støtte af de lokale, private velgørenhedsforeninger. Byrådets fattigkommission administrerede og bekostede også fattighaver, der blev set som et middel til at understøtte fattige familiers selvforsørgelse, og de bestyrede privat oprettede legater.¹²⁹ Fattigkommissionens arbejde betød ikke alene en sammenblanding af offentlige og private midler i forskellige understøttelsesformer, der ikke resulterede i tab af rettigheder. Det betød også, at borgerne i byen rettede deres ansøgninger til byrådets fattigkommission, når de søgte om meget af den fattighjælp, der ikke havde den offentlige fattighjælps virkninger. Dermed etablerede de fattige borgere i byen en argumentation for deres ret til fattighjælp uden den offentlige fattighjælps virkninger i en løbende forhandling med byrådets repræsentanter.

Indtrykket bliver understøttet af den politiske udvikling af fattighjælpen, hvor debatten også forholdt sig til, hvordan man kunne hjælpe den værdigt trængende familiefar uden den offentlige fattighjælps tab af rettigheder.¹³⁰ Måske i en erkendelse af, at den private filantropi ikke var tilstrækkelig og ikke havde ønske om at hjælpe her, udvikledes gradvist et offentligt ansvar. I 1891 overtog det offentlige med loven om alderdomsforsørgelse officielt ansvaret for en af de kategorier, der ofte var blevet defineret som værdigt trængende af den private filantropi.¹³¹ Men inden da havde der også, om end ikke i nødvendigt omfang, eksisteret De fattiges Kasse, hvorfra de værdigt trængende kunne hjælpes, ligesom Rigsdagen i undtagelsestider som f.eks. krig, opfordrede de lokale byråd til at hjælpe dem, der kom i klemme uden fattighjælpens normale tab af rettigheder.¹³²

¹²⁸ Koefoed: „Performing Male Political Citizenship“, s. 171.

¹²⁹ Koefoed: „Performing Male Political Citizenship“, s. 168ff.

¹³⁰ Nina J. Koefoed: „Social responsibilities in the Protestant North: Sweden and Denmark“, Leen van Molle (red.), *The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe 1780-1920*, Vol. IV, Social Reform. Cornell University Press, Ithaca (NY) 2016 (under udgivelse).

¹³¹ Koefoed: „Social responsibilities“.

¹³² Koefoed: „Social responsibilities“.

Fattighjælp og filantropi blev organiseret og administreret lokalt. Offentlig fattighjælp var en pligt for byen, for de kommunale råd. Det var en opgave, de nye politiske medborgere varetog. Filantropi var en medmenneskelig pligt, men også en pligt mod by og nation. Samlet blev fattighjælpen betragtet som en vigtig politisk opgave. Derfor betød Junigrundlovens kobling af valgret og forsørgelse, at den mandlige medborger i årtierne efter Grundloven performede identitet som politisk medborger bl.a. ved at deltage i fattigvæsnets arbejde og ved at bidrage til filantropien. Men måske i virkeligheden mest det første. Det sociale felt blev dermed politiseret gennem den politiske medborgers ageren i feltet. Derfra kunne det bruges til at kræve kvindeligt politisk medborgerskab.

Forskningen i filantropi har lagt vægt på den måde, filantropiens arbejde skabte en anledning for kvinden til at bringe moderskabet ud i samfundet og blive aktiv medborger ad den vej.¹³³ At kvindens kompetencer og pligter som mor og husmor gav hende adgang til samfundet. Men forud for det gik en periode, hvor mandens evner som forsørger stod som en central dyd for både hans faderskab og politisk medborgerskab. Han blev aktiv medborger ved at bringe sit faderskab ud i samfundet, og ved den ageren og kobling til det politiske felt blev det sociale et politisk anliggende. Derfor kunne kvindens ageren i feltet, hendes kompetencer her, bruges som et politisk argument.

Konklusion – eller hvorfor kvinder fik valgret

Den reviderede Grundlov i 1915 indførte med sin lige og almindelige valgret politisk ligestilling af mænd og kvinder. Det skete 66 år efter, at den første gruppe af mænd havde fået valgret til Rigsdagen, og efter at kvindelig valgret havde været diskuteret i Folketing og Landsting i knapt 30 år. I den periode havde kvinder gradvist opnået flere og flere personlige rettigheder, samtidig med at kriterierne for valgret og for, hvem der skulle være politiske medborgere i samfundet, var blevet debateret flittigt. Selvom der blev skelnet mellem den kommunale valgret og den politiske valgret til Rigsdagen, var debatterne knyttet tæt sammen og ses i denne artikel som en fortløbende debat, ikke kun om kvindelig valgret og kønnenes stilling i samfundet, men nok så meget om demokratiets udformning og samfundets indretning. Langt de fleste diskussioner af valgrettens kriterier var parallelle og fortløbende fra debatterne om vælgergrundlaget for de kommunale råd til dem om Folketing og Landsting. Det gjorde sig ikke kun gældende for spørgsmålet om privilegeret valgret og forholdstalsvalg, der var centrale i begge debatter, men i høj grad også i spørgsmålet om valgret til

¹³³ Lützen: *Byen tæmmes*.

kvinder og tyende. Her blev de afgørende debatter taget i forhold til den kommunale valgret, mens den politiske valgret blev set som en naturlig forlængelse heraf.

Skridtet fra valgret og politisk indflydelse som noget, der tilhørte en mindre gruppe af myndige og selvstændige mænd, til udbredelse til i princippet alle voksne mænd og kvinder, der bidrog til samfundet, rummede ikke kun en mængde politiske kompromiser, men grundlæggende ændringer i synet på medborgeren, samfundets opgaver og folkestyrets form. Spørgsmålet om, hvem der havde adgang til politisk indflydelse, havde fyldt meget siden folkestyrets indførelse, symboliseret i modsætningen mellem fortalere for Junigrundloven og for den privilegerede valgret. I en fastlåst politisk situation under forfatningskampen bød spørgsmålet om kvinders valgret sig til som en mulighed for at skabe nye perspektiver på valgretskriterier og medborgerskab – og var formentlig også med til at skabe en offentlig bevågenhed om de igangværende kampe for den lige og almindelige valgret.

Spørgsmålet om kvindelig valgret var således fra starten en del af debatten om, hvem vælgeren var, hvordan de enkelte stemmer skulle tælle, og hvordan indflydelse skulle udøves. Debatten viser, at et retfærdigt valgssystem ikke er nogen neutral objektiv størrelse. Det var to systemer af retfærdighed og repræsentation, der var i strid i en overordnet debat om, hvilke pligter mod samfundet der skulle tildeles rettigheder ud fra. Det var i højere grad spørgsmålet om, hvordan man skabte retfærdig repræsentation end kvindelig valgret i sig selv, der trak debatterne og de politiske beslutninger i langdrag. Kravet om kvindelig valgret gled ind i angrebet på den privilegerede valgets hævde af de bedste skatteyderes ret til at bestemme, hvordan pengene skulle bruges. Modargumentet var alle skatteyderes ret til at delta på lige fod, derfor blev de kommunale valgetsdiskussioner grundlæggende for ændringerne i opfattelsen af retfærdigheden i den politiske repræsentation.

Da diskussionerne om kvindelig valgret startede, var diskursen om myndighed og selvstændighed som forudsætning for valgret stærk. Det vanskeliggjorde en afvisning af skattebetalende enker og ugifte kvinders ret til valgret, men modviljen mod at forskelsbehandle gifte kvinder, der ikke var myndige og selvstændige, forhindrede i lang tid et politisk kompromis. I begyndelsen af debatterne var der desuden en betragtelig principiel modstand mod kvindelig valgret ud fra en tvivl om kvindernes evne til politisk arbejde. Det var koblet med en opfattelse af, at kvindernes kompetencer lå inden for områder, der ikke var en del af det politiske, områder som skole, fattighjælp og sygepleje.

I det lange løb tabte det samfundssyn, der så kommunerne som skatteyderes fællesskab, hvor det retfærdige var at sikre indflydelse til

de bedste skatteydere, til det samfundssyn, der så kommunerne og staten som varetagere af et bredere spektrum af humane opgaver. Det betød, at lige politisk ret til alle, der bidrog til samfundet, blev vigtigere end en hævvelse af myndighed og selvstændighed som forudsætning for valgret. Indbygget heri var også udviklingen af en opfattelse af, at det var væsentligt for Folketingets legitimitet, at det afspejlede hele befolkningen. Det betød også, at synet på de kvindelige kompetenceområder som noget, der lå uden for det politiske, i stedet blev en inkluderende faktor, fordi samfundet fik brug for de kvindelige kompetencer inden for det politiske arbejde i både kommuner og på Rigsdagen.

Den samfundsændring havde til dels været indbygget i Junigrundlovens definition af valgrettens kriterier og kobling af politisk medborgerskab med evnen til forsørgelse. Det havde medvirket til at gøre den offentlige fattigforsorg og den private filantropi til en arena for udøvelsen af et maskulint medborgerskab, der spejlede faderskabets kompetencer. I spillet mellem den offentlige fattighjælps ansvarsområder og filantropiens frivillige arbejde blev det sociale skabt som et politisk felt. Det skete, både fordi det sociale felt blev et sted at performe politisk medborgerskab, og fordi den politiske medborger i højere grad tog det brede ansvar for det sociale på sig via den offentlige fattighjælp end gennem den private filantropi. Politiseringen af det sociale felt betød, at udøvelse af moderskabets kompetencer inden for dette felt også blev grundlag for inkludering i det politiske medborgerskab. Overordnet set betød det, at måden, hvorpå demokratiseringen af det danske politiske system forløb, de særlige koblinger mellem politisk medborgerskab og først faderskabets maskuline egenskaber (forsørgelse), siden moderskabets feminine egenskaber (børn, skole, fattighjælp og ældrepleje), samtidig skabte en samfundsudvikling, hvor samfundet blev defineret som et udvidet hushold, hvor kønnene fik tildelt ret og ansvar ud fra de samme kønnede kompetencer og forpligtelser, som de besad i husholdet.

SUMMARY

„... expedient, that women and men are also considered equal as regards the political elections“

Women's suffrage in light of societal developments and the parliamentary situation in Denmark 1886-1915

In 1915 a new Danish constitution was introduced that included universal suffrage for women as well as for servants and other persons without an independent household. This article looks at the debate on universal suffrage up to the new constitution in conjunction with three extensive contemporary political debates: the question of the shape of democracy, gender roles, and the nature of government. The decisive battle for female suffrage took place in connection with the discussion of local suffrage during the Constitutional Conflict rather than as part of the discussion of the constitution before the changes of political suffrage in 1915. During the Constitutional Conflict the question of women's suffrage afforded an opportunity to discuss the practicalities of democracy: who should to be entitled to vote and on what conditions, and was first-past-the-pole constituencies or proportional representation the most appropriate principle? From the very beginning, the question of gender was interwoven with the social question in terms of extension of the electorate and this continued to prevent approval of women's suffrage even after ideological resistance to the women's vote and right to stand for election had disappeared. The question was also complicated by the fact that married and unmarried women did not enjoy the same legal rights. Opponents and proponents of women's suffrage agreed that women possessed other skills than men. Women were particularly suited for taking on social tasks in society, working with the poor, children, schools and church. Gradually these skills gave access to political power rather than restricted it because the tasks associated with them increasingly became the responsibility of local government rather than civil society. The article argues that democratization of the Danish political system took place in a process where society was conceived of as an extension of the household. Thus men and women were given vote and other political rights on the basis of gender-based skills and obligations they held in the home.